

Jannis Ritsos

RŮŽENA DOSTÁLOVÁ

V květnu letošního roku vzpomínalo Řecko stého výročí narození básníka Jannise Ritsose, jednoho z nejprekládanějších básníků moderní řecké literatury.

Jannis Ritsos se narodil 1. května 1909 (podle nového kalendáře 14. května) v malebném přístavním městě Monemvasia na jižním cípu Peloponésu. Jeho otec zde kdysi vlastnil rozsáhlý kus půdy, který však ztratil ještě za básníkovu dětství. Tato osudná rána vyvolala u něho šílenství, otec, podobně jako Ritsosova sestra, zemřel v ústavu pro duševně choré, matka a starší bratr podlehli tuberkulóze. Rodný dům v hradbách benátské pevnosti zpustl. Starý, sešlý dům se později v Ritsosově poezii stal nejen obrazem jeho těžkého dětství, ale i symbolem zanikající historické epochy:

*Ty dva pokoje, které jsme si nechali,
studené a holé, vysoké, snad proto,
abychom nahlíželi na věci shůry,
trochu z dálky, abychom měli pocit,
že vidíme a ovládáme náš osud.*

*Tyto dva pokoje visí v nekonečné noci
jako dvě zhaslé svítilny na opuštěném břehu.*

Mrtvý dům

(Το νεκρό σπίτι, 1959)

Neštěstí tehdy nepostihlo jen osobní život básníkův, ale celý národ. Po porážce Turky se začátkem dvacátých let navždy zhroutila ideologie Velké myšlenky, naděje na obnovu řecké vlády na půdě bývalé byzantské říše. Řecko muselo přijmout 1,2–1,5 miliónu křesťanů z Malé Asie výměnou za půl miliónu muslimů z Řecka, což vyvolalo velké hospodářské a politické problémy, proces, v němž Ritsos stál vždy na straně chudých a slabých. Pokus o demokratické zřízení v letech 1928–1932 se nezdařil, byla obnovena monarchie, která roku 1930 pomohla k moci Metaxasově diktatuře.

Po gymnasijských studiích odešel Ritsos roku 1926 do Atén. V té době se věnoval studiu baletu, výrazovému tanci, někdy i malířství, ale nedostatek finančních prostředků jej přiměl hledat obživu v advokátní kanceláři i v obchodu. Jeho hlavním životním cílem však zůstává poezie. Své první verše uveřejnil v literární příloze k encyklopedii *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια* (Velká řecká encyklopedie) a na stránkách levicových časopisů *Ριζοσπάστης* (Radikál), *Νέοι Προποδóροι* (Mladá avantgarda) a *Νεολαία* (Mládež). Osud jeho rodiny v něm vždy vyvolával pocit izolace a samoty:

*Stojím zde sám a bez pomoci
obklopen pouze verši – mými věrnými druhy v boji,
jen hvězdy se staly ochranou mého čela,
jen tak mohu beze strachu potírat verše nepřátel.*

Traktory

První sbírku veršů vydal Ritsos roku 1934 pod názvem *Τρακτέρ* (Traktory). Vzorem mu byla ruská poezie, zvláště Majakovskij. Již tehdy se Ritsos projevil jako „básník bezvýznamných věcí“, ve verše se u něho měnily domovní klíč, staré křeslo, prach nábytku, štěbetání ptáků. Když později pracoval na překladu antologie české a slovenské poezie (téměř celý její náklad byl zničen za diktatury junty), byl mu velmi blízký Jiří Wolker.

V roce 1935 vyšla druhá Ritsosova sbírka *Πυραμίδες* (Pyramidy), v básních této sbírky se objevují už předtuchy hrozící války – *Γράμματα για το μέτωπο, Γράμματα απ' το μέτωπο* (Dopisy na frontu, Dopisy z fronty), která nejvíce postihne prosté lidi, matky, které často v nouzi vchovaly své syny.

Postava nešťastné matky se stala hlavním motivem básně *Επιτάφιος* (Žalozpěv) z roku 1936. V této básni, nářku matky nad tělem zastřeleného syna, se snad odráží vliv Gorkého básně *Ματκα*, jejíž překlad tehdy vyšel v časopise *Ριζοσπάστης*. Především se tu ovšem projevuje Ritsosovo úzké spojení s řeckou orální folklórní poezií, s písněmi zvanými *mirologia*. Ukazuje na to i forma verše, patnáctislabičný jamb, tradiční verš lidové poezie. Báseň je zároveň ohlasem skutečné události: v květnu 1936 došlo v Soluni k demonstracím, které byly 9. května 1936 krvavě potlačeny. Básni *Επιτάφιος* vrcholí Ritsosova tvorba třicátých let. Báseň je nejen výrazem smutku nad obětí, ale i oslavou hrdinství – matka zaujme místo padlého bojovníka. Některé sloky této básně zhudebnil známý řecký skladatel Mikis Theodorakis (vynikající sloky *V máji jsi, synu, odešel; Na nebi zhasly hvězdy; Synu, jaký los ti byl určen*):

*Synu, teď já jdu k tvým bratrům a mísím s nimi svůj hněv,
tvou pušku jsem si vzala, ty, můj ptáčku, spi.*

Název básně *Επιτάφιος* je i narážkou na církevní mariánský hymnus *Επιτάφιος ύμνος*, nářek Bohorodičky nad ukřižovaným synem.

4. srpna 1936 došlo v Řecku k fašistickému převratu a vlády se ujal generál Metaxas. Na základě jeho příkazu bylo tehdy pod sloupy chrámu Dia Olympského spáleno množství zakázaných knih, mezi nimi i díla Ritsosova. Ritsosovy básně následujícího období se nyní vyjadřují symboly, alegoriemi a narážkami a formální inspiraci čerpají ze soudobé francouzské poezie (Aragon, Elaurd) a používají volný verš. Tehdy vzniká *Το τραγούδι της αδερφής μου* (1937, Píseň mé sestry) věnovaná sestře, která zemřela v ústavu pro duševně choré. Nářek nad smrtí se v závěru básně mění v oslavu věčného života:

*Slunce, ach slunce
Můj otče a ochrano,
nybí mé ohebné prsty
se mohou konečně dotknout
světlých stránek vesmíru,
má křídla
už žádné řetězy nepoutají k zemi
nesmrtelný je sluneční svit,
silnější, sestro, než tvá láska
silnější než má láska.*

Po této sbírce následují v krátkých intervalech další sbírky: *Εαρινή συμφωνία* (1938, Jarní symfonie) a *Το εμβατήριο του ωκεανού* (1940, Pochod oceánu). Volba hudební terminologie – symfonie, pochod – není náhodná, přesto, že se Ritsos ve své tvorbě vzdal tradičních hudebních prostředků, jakými byly rytmus a strofy, a přihlížel spíše ke stavbě celé kompozice. Báseň *Το εμβατήριο του ωκεανού* je snad vzpomínkou na moře, jež bylo tak blízké jeho rodnému domu.

Vpád italské armády na řeckou půdu 28. října 1940 znamenal i pro Řecko začátek účasti na 2. světové válce. Málo úspěšným Italům přišla 6. dubna 1941 na pomoc německá armáda. 21. dubna 1941 Řecko kapitulovalo a podobně jako v jiných obsazených evropských zemích tu nastala doba odboje, kterého se účastnili i kulturní pracovníci. V té době uveřejnil Ritsos sbírky *Παλιά μαζούρα σε ρυθμό βροχής* (1943, Stará mazaruka v rytmu deště) a *Δοκιμασία* (1943, Zkouška). Básně té doby později soustředil ve sbírce *Αγρόπνια* (1954, Nespavost).

Pro Řecko ovšem rok 1945 nebyl posledním rokem války. Už v roce 1944 vypukla v Řecku bratrovražedná občanská válka, která trvala až do roku 1949.

V letech 1945–1947 pracoval Ritsos na lyrickém dramatu *Πόλεμος* (Válka) a na poémě *Ρωμιόσυνη* (Řectví). V těchto skladbách oslavoval hrdinství národa a všechny boje za svobodu, které řecký lid vedl od doby bojů středověkého hrdiny Digenise Akrity, přes boje kletů proti Turkům až po odboj proti německé okupaci:

*Tiše, každou chvíli se ozvou zvony:
tato země patří jen jim a nám,
hluboko v zemi v složených rukách
drží provaz zvonu, bdí a na okamžik čekají,
čekají, nespí, neumírají,
čekají, aby zvonili Vzkríšení! A tato země
patří jim a nám – nikdo nám ji nemůže vzít.*

Řectví (1966)

Léta 1948–1952 strávil Ritsos v koncentračních táborech na ostrovech Limnos, Makronisos a Ajos Efstratios, ale ani v této době jeho pero neodpočívalo. Sbíрку *Πέτρινος χρόνος* (*Μακρονησιώτικα*), (Kamenný čas, verše z Makronisu) vydal teprve roku 1951 v zahraničí s touto poznámkou: „Tyto básně byly napsány v září a říjnu 1949 na ostrově Makronisos ... rukopisy byly zakopány do země v zapečetěných lahvích a vykopány roku 1950.“ Mezi básněmi napsanými v táboře na Ajos Efstratios se nachází také *Γράμμα στο Ζολιό Κιορτί* (Dopis Jolietu Curiemu) z roku 1950, jejíž francouzský překlad učinil básníka známým i mimo řecký svět.

Po skončení občanské války v Řecku se Ritsos vrací od politických k reflexivně-lyrickým námětům. V té době vzniká jedna z jeho nejlepších básní – *Σονάτα του σεληνόφωτος* (1956, Sonáta měsíčního svitu). Už začátkem roku 1957 vyšel její francouzský překlad, jímž Ritsos trvale vstupuje do světové poezie. Báseň má všechny rysy Ritsosovy poezie: filozofický obsah, hudební motivy a scénickou koncepci. Jejímí postavami jsou stará žena v černém šatu a mladý muž. Kritikové v těchto dvou postavách viděli střet zanikajícího světa s nastupujícím obrozeným lidstvem. Je ovšem sporné, zda si čtenář smí dovolit takovou zjednodušující interpretaci. V jedné ze svých básní Ritsos říká:

*Jsou verše a někdy i celé básně,
sám nevím, co mají znamenat.
Nevím to. Máš právo se ptát,
ale neptej se mě – já to nevím.*

Výrazem nesnadné cesty od člověka k člověku je báseň *Η γέφυρα* (1960, Most). I tato báseň má scénickou koncepci s režijní poznámkou v úvodu: „Osm mužů, přátel, kteří snad sledovali společný cíl, možná byli společně pronásledováni a vypovězeni, snad podepsali společné prohlášení týkající se lidských práv nebo míru.“ Devátá postava se před nimi ospravedlňuje, vysvětluje své stanovisko, ale její „pravá nezávislost“ se ukáže být jen strachem z činu. Obraz „mostu“ patří k obrazům Ritsosovy poezie stejně jako obraz „pustého domu“, ale i „zářícího slunce“.

Cyklem *Μαρτυρίες* (Svědectví) chtěl básník vypovídat o obyčejných věcech a jevech, být jen svědkem jejich existence. Tento cyklus se stal jakýmsi komentářem k básníkovu životu a tvorbě.

Období pokusu o národní smíření v Řecku v druhé polovině padesátých let umožnilo, že Ritsosovi byla roku 1957 udělena státní cena za lyrickou poezii.

Na přelomu padesátých a šedesátých let dostává Ritsos jako levicový básník pozvání do tehdejších zemí východní Evropy, do Bulharska, Sovětského svazu a Rumunska. Tyto cesty jej inspirovaly ke sbírce *Η αρχιτεκτονική των δέντρων* (1958, Architektonika stromů). Do tehdejšího Československa byl pozván v letech 1960 a 1962. Během tohoto pobytu vznikl cyklus *Χρωματικές λεπτομέρειες* (Chromatické detaily, český překlad vyšel pod titulem *Proměny nože* roku 1962). Během svého zdejšího pobytu pracoval Ritsos také

na překladu *Antologie české a slovenské poezie*, který vyšel roku 1966 (*Ανθολογία Τσέχων και Σλοβάκων ποιητών*), zachovalo se však jen málo výtisků, téměř celý náklad byl zničen za vlády junty. Jakýmsi básnickým deníkem jeho cesty do Československa jsou též básně *Οστράβα* (1962, Ostrava) a *Μπρατισλάβα είναι αγάπη* (1963, Bratislava je láska).

Básník současně pracoval na dalších sbírkách: *Οι ρειτιονιές του κόσμου* (1957, Čtvrtě světa), *Όταν έρχεται ο ξένος, Ανυπότακτη πολιτεία* (1958, Až přijde cizinec, Nepokořené město), *Το παράθυρο* (1960, Okno), *Ο Μαύρος Άγιος* (1961, Černý světce). Překvapivě projevuje v té době i zájem o básníka z počátku 20. století dílem *Δώδεκα ποιήματα για τον Καβάφη* (Dvanáct básní pro Kavafise).

Začíná však také rozvíjet svůj zájem o scénickou poezii v divadelních hrách *Πέρα απ' τον ίσκιο των κνπαρασιών* (1958, Za stínem cypřišů) a *Μια γυναικα πλάι στη θάλασσα* (1958, Žena na břehu moře). Návštěvy východoevropských zemí vzbuzovaly u něho zájem i o překlad jejich poezie. Překládá Erenburga, Bloka a Majakovského.

V prosinci 1962 uveřejnil Ritsos dvě sbírky, které spolu s básní *Σονάτα του σεληνόφωτος* tvoří trilogii: *Το νεκρό σπίτι* (Mrtvý dům) a *Κάτω απ' τον ίσκιο του βουνού* (Ve stínu hory). V ní se básník vrací k věčnému problému svobody a nezávislosti jedince, jeho vztahu k lidské společnosti.

Významné jsou skladby z druhé poloviny šedesátých let, v nichž básník hledá výrazové možnosti v symbolech čerpaných z antické mytologie, jimiž se ovšem snaží řešit problémy soudobé lidské společnosti: *Φιλοκτήτης, Περσεφόνη* (1965–1970, Filoktétés, Persefoné), *Ορέστης* (1966, Orestés), *Αγαμέμνων* (1970, Agamemnón), *Η επιστροφή της Ιφιγένειας, Χρυσόθεμις, Ισμήνη* (1972, Návrat Ifigenie, Chrysothemis, Isméné), *Αίας* (1967–1969, Aias), *Ελένη* (1970, Helena), *Φαίδρα* (1974–1975, Faidra). Tato díla jsou shromážděna ve sbírce *Τέταρτη διάσταση* (Čtvrtá dimenze).

Dlouhé období junty v letech 1967–1974 přináší opět degradaci a útlak kultury v Řecku. Ritsos je zatčen hned v den převratu 21. dubna 1967, internován na ostrově Jaros a je mu zakázána jakákoliv spisovatelská činnost. Po roce a půl je ze zdravotních důvodů propuštěn z internačního tábora, převezen na ostrov Leros a později je mu jako místo pobytu určen ostrov Samos (Karlovasi). Ostrov se stal jakousi jeho druhou vlastí, oženil se zde s lékařkou F. Georgiadisovou a narodila se mu dcera Eri. V těch letech vznikají cykly *Πέτρος Επαναλήψεις Κιγκλίδωμα* (1972, Skály, Opakování, Mřížě). Svou vlast v nich vidí jako zrušovanou zemi:

*Πустé vinice, kameny, trny, džbán,
malé, vyschlé pole, po léta zavřený dům.*

Nemožnost vyjádřit svobodně vlastní myšlenky vede v těchto letech k zašifrovanosti jeho veršů ve sbírkách *Χειρονομίες* (1972, Gesta) a *Διάδρομος και σάλα* (1973, Chodba a schodiště).

Prvním signálem probouzející se kulturní fronty v Řecku je sborník *Λεκαοχτώ κείμενα* (1970, Osmnáct textů, později *Νέα κείμενα I* a *Νέα κείμενα II*, Nové texty I a Nové texty

II), jehož se Ritsos účastní dramatinovanou básní *Ο αφανισμός της Μήλος* (1969, Zničení ostrova Milos).

Roku 1973 vychází cyklus *Δεκαοχτώ λιανοτράγουδα της πικρής πατρίδας* (Osmnáct básní trpné vlasti) složený v patnáctislabičných dvojverších připomínajících lidovou poezii a zhudebněných M. Theodorakisem. Roku 1974 v době kyperských událostí vychází *Ο ύμνος και θρήνος της Κύπρου* (Hymnus a nářek nad Kyprem). Tyto události měly za následek pád diktatury v Řecku. V té době pracoval Ritsos na cyklu *Καρλόβασι της Σάμου* (Karlovasi na Samu) a hned zpočátku vyjádřil novou naději:

*Znám pouze jedno slovo a vyslovuji je s pláčem.
To slovo znám, tím slovem jsem, tomu slovu dávám vzlet,
tomu slovu mne učili mrtví v bezesných nocích
pod tíhou kamenů, jimiž nás kamenovali,
to jediné slovo: Svoboda, svoboda, svoboda!*

Roku 1975 obdržel Ritsos čestný doktorát Aristotelovy univerzity v Soluni, je symbolické, že to byl v Řecku první doktorát napsaný v lidovém jazyce. Tím ale Ritsosova činnost nekončila. Následuje např. skladba *Τερατώδες αριστούργημα* (Obrovské mistrovské dílo), v níž autor věnuje několik veršů „černým sochám na Karlově mostě“ a kterou podtitul zpřesňuje slovy „Vzpomínka tichého člověka, který nic nevěděl“. Prozaickým dílem je *Εικονοστάσιο Ανωνύμων Αγίων* (1983-1986, Ikonostas bezejmenných světců).

Jannis Ritsos zemřel 11. listopadu 1990 a zanechal za sebou řadu nevydaných sbírek. Některé z nich byly vydány pod názvem *Αργά, πολύ αργά, μέσα στη νύχτα* (1987–1989, Pozdě, velmi pozdě, uprostřed noci). Ritsos je autorem více než sta děl nebo sbírek. V češtině vyšly *Dopis Joliotu Curiemu* (1952), *Nespavost* (1959), *Ostrava* (1962), *Proměny nože* (1963), *Sonáta měsíčního svitu a menší básně* (1976). V rozhlase bylo hráno drama *Žena na břehu moře* (1968), ukázky z autorova díla byly vybrány pro antologii *Bílá v sousedství modré* (1986). Množství překladů jednotlivých básní bylo uveřejněno v denním tisku a v kulturních revuích. Překlad by si nepochybně zasloužila i některá melodramata na antické náměty.